

Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵՔ ՊԱՐՈՒՄ

(Հարունակութիւն).

Մարդկութեան մեղաց մէջ անկման և նորա փրկութեան վերաբերեալ վարդապետութեան մասին մենք նկատեցինք, որ բոլոր եկեղեցիներում այն վարդապետութիւնն էր, որ անկեալ մարդուն անհրաժեշտ էր փրկուել Աստուծու առջև վերականգնելու համար, և հարկաւոր էր աստուածային օգնութիւն կամ շնորհք բարին գործելու համար.

Յիրաւի, մարդ ստեղծուած էր ազատ, սակայն իր մեղանշականութեամբ այնչափ թունաւորուեց, որ Պօղոս առաքեալի ասածին համեմատ չարիք էր գործում, և բարին գործել չէր կամենում. նրա ստացած վերքը մահացու էր այն մտքով, որ եթէ նա առանց շնորհքի և փրկութեան մնար՝ նրան յաւիտեանական մահ կպատճառէր. Միայն թէ այդ վերքը դեռ ևս նոյն ինքն մահ չէր, և եթէ մարդ գրեթէ այլապէս չկարողացաւ իր ազատութիւնը գործ դնել՝ բայց եթէ չար գործել, այնուամենայնիւ բարին գործել նրա համար դեռ ևս հնարաւոր էր, ինչպէս որ Պօղոս առաքեալն առ Հռոմայեցիս գրած թղթի մէջ ասում է, Հետեալաբար չէ կարելի անպայման կերպով ասել, թէ մարդուս ազատութիւնը մեռաւ, և մարդ այնուհետեւ միմիայն չարը պիտի գործէր. բայց բոլոր միւս եկեղեցու հայրերի հետ արդարապէս կարելի է ասել, որ նրա ստացած վերքը մահացու էր և թէ մարդ չէր կարող այլապէս ապրել, բայց եթէ իր ազատութիւնը դէպի չարը գործածել, Բանականութիւն և ազատութիւն այնպէս ոչնչացած չէին, ինչպէս մարդկային բնութիւնը, որ վերածնութեան կարօտ էր. մարդկային ամենա-ազնիւ ընդունակութիւնները—բանականութիւն և ազատութիւն այնչափ թունաւորուած և ապականուած էին, որ ճշմարտութիւնը մարդու աչ-

քի առջև խաւարի մէջ ծածկուած էր և չարը նրան շատ յաճախ էր հրապուրում:

Ոչ որ այն մասին չէ վիճում, որ մարդ մինչև անգամ իր անկումից յետ ևս պահեց այն բնութիւնը, ինչ որ Աստուած նրան պարգևեւ էր, Բայց երբ ընդունուե՛ւ, որ այդ բնութիւնն ընկաւ ուստի նրան հարկաւոր էր վերածնել: Ոմանք համաձայնեցին, որ բնութիւնն արդէն ինքն ըստ ինքեան գոյութիւն ունէր, բայց միայն ստոր և կոյր դրութեան մէջ էր, և թէ նրա լուսաւորութեան համար անհրաժեշտ էր յայտնութիւն, իսկ վերածնելու, նոր հոգեւոր ծնունդ ստանալու համար հարկաւոր էր արիւնով գնուել և փրկուել:

Մարդս այնքան կուրացած չէր, որ բնական կերպով չտեսներ բարին, բայց այնքան ստորացած էր, որ անընդունակ էր բարին գործելու. նրան անհրաժեշտ էր գերբնական օգնութիւն նոր, սուրբ կեանքի համար՝ բարին սիրելու և գործելու: Նրա բնութիւնը մեռած չէր, այլ վարակուած էր մի այնպիսի վէրքով, որ կարող էր յաւիտենական մահուան հասցնել առանց ի վերուստ առաքուած գերբնական օգնութեան:

Առաջին երեք դարու եկեղեցին ամենայն հաւատարմութեամբ հետևում էր Պօղոս առաքեալի վարդապետութեան: «Զի ուր առաւել եղեն մեղքն, առաւել ևս յաւելան շնորհքն, Զի որպէս թագաւորեցին մեղքն ի մահու անդ, նոյնպէս և շնորհքն թագաւորեսցեն արդարութեամբ ի կեանսն յաւիտենից ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ» Հռմ. Ե. 20. 21:

Առաքեալի հետ ի միասին բոլորն ևս հաւատում էին, որ մկրտութեամբ մեղաւոր մարդ թաղում և յարութիւն է առնում՝ արդարութեան համար նոր հոգեւոր կեանք զգենլով, և թէ մկրտութիւնը մահուանից դէպի կեանք անցնելն է:

Եւ որովհետև անկեալ բնութիւնը ներկայումս ևս կայ, ուստի պէտք է ենթադրել, որ նոյնպէս գոյութիւն պիտի ունենային երկու հակառակ սկզբունք, բարի և չար, եթէ որ նոքա ընդ միշտ չմնային, այն ժամանակ չարը պիտի ոչնչացներ բնութիւնը և չար սկզբունքն ամեն տեղ պիտի թագաւորէր. կամ թէ շնորհքի ներգործութեամբ բարի սկզբունքն ամեն տեղ պիտի իշխէր: Բայց որովհետև մինչև աշխարհիս վերջ բնութիւնը պիտի լինի, ուստի և դրանից հետևում էր որ բարեոյ և չարի կոիւր, սկզսած մարդու անկումից մինչև ապագայ նոր կեանքը, պիտի շարունակուի:

Հետեւաբար, քրիստոնէութեան գլխաւոր նպատակն է վերածնել մարդկային կամքն ու բանականութիւնը հաւատքով և դրական հաւատոյ վարդապետութիւններով: Այս հաւատոյ վարդապետութիւնները գտնուում են առաքեալների և սրանց անմիջական աշակերտների վարդապետութեանց մէջ. նոցա մենք գտնում ենք նաև առաջին երեք դարու քրիստոնէութեան

յիշատակարաններն մէջ, և քրիստոնէական պաշտամունքի խորհրդների մէջ:

Մկրտութեամբ մարդն նոր կեանք է զգենում, օծմամբ և դրօշմամբ ու աղօթքով նորոգ մկրտեալը ստանում է ս. Հոգու շնորհքը: Մեղանդոք քրիստոնեան իր մեղքերը խոստովանում էր Աստուծու և եկեղեցու հովիւների առջև և ապա ճղբայրների ներկայութեամբ ապաշխարելով թողութիւն էր ստանում:

Յիսուսի կատարած վերջին ընթրիքի յիշատակը նրա պատուէրի համեմատ կատարում էին եպիսկոպոսներ կամ քահանաներ անապակ գինի և բաղարջ հաց սրբագործելով: Հաւատացեալները երկեղածութեամբ ներկայ էին այդ սրբագործութեան, որ նոցա աչքերին Գողգոթայի զոհն էր խորհրդարար և առանց արիւնի նորոգուած: Հաղորդութեամբ նոքա մասնակից էին լինում Քրիստոսի մարմնոյ և արեան և այդ նոցա համար մեղաց թողութեան և յաւիտենական կեանքի յուսոյ առհաստատ էր:

Ս. հաղորդութեան խորհրդի կատարումից առաջ կային նախապարտական աղօթքներ և ապա բերում էին սրբագործելու համար գինի և հաց: Բոլոր այդ աստուածապաշտական գործողութիւնները կազմում էին աստուածային պաշտամունքի գլխաւոր և էական մասը: Հիւանդների տկարութեան թեթեւութեան համար եկեղեցու մէջ կար ս. խորհուրդ, որի գլխաւոր մասն էր աղօթքն ու օծումը: Ամուսնութիւնը քրիստոնեաների մէջ ենթարկւում է խիստ օրէնքների և դառնում է եկեղեցու ս. խորհրդներից մինը:

Վերջապէս, եկեղեցու հովիւների ձեռնադրութիւնը լինում էր առաքելների ծեսերի համեմատ, որով իրաւունք էին ստանում քահանայագործելու: Եկեղեցական կանոնները ցոյց են տալիս թէ ինչպիսի մեծ նշանակութիւն էր տրուում առաքելական պաշտամունքը շարունակող անձիւնների ընտրութեան և ձեռնադրութեան: Եկեղեցին իր պաշտամութեան առաջին շրջանում հետեւում էր Փրկչի և առաքելների վարդապետութեանց, անթերի կատարելով նոցա հաղորդած ս. խորհուրդները:

Եկեղեցին հենց սկզբից ներկայանում է մի այնպիսի կազմակերպութիւն ունեցող, որ առեւել են նրան Յիսուս Քրիստոս և առաքելները: Եկեղեցին ընդհանրապէս նայելով ճշմարիտ քրիստոնեաների ժողովին է: Այսինքն ճշմարիտ քրիստոնէական վարդապետութիւն դասանողների ժողովը միաստուած միայն կօրոյգ է հաւատացեալների ներքին տրամադրութիւնը կատարելու պիտի և սուրբեր ստեղծւոյ պիտի հասկանանք ճշմարիտ քրիստոնեաներին: Աւետարանի մէջ եկեղեցին նմանում է մի արախ, որ բարի սերմերի հետ ի միասին ցածու մեն նաև որոմներ որդկանի որով անխափար ընդհանուր և միա ձկներ հետեւարար եկեղեցու մէջ կան թէ մարդիկ և թէ շարքեր թէ արդարներ և թէ մեղանարներ: Եւ այդ որպէս պարտաւոր

մի միաբանութիւն, եկեղեցին կազմուած է ծշմորիտ հաստաւոր վարդապետութիւնը գաւանդներից, Սոցա հէնց սկզբից անուանեցին Տաւադարի մաներ և սուրբեր որոնք հերետիկոսներից և մեղաւորներից տարբերում էին իրանց սուրբ և անարատ դաւանանքով և եկեղեցու առաջնորդութեան և կառավարութեան համար սահմանած կանոնների հնազանդութեամբ:

Եկեղեցին հէնց սկզբից առաքելականութեան վերայ հաստատուած է ներկայանում, խորհրդաւոր տաճարի երկոտասան առաքելները երկոտասան սիւններ են, որոնք հաստատուած են անկեան վիմի Յիսուս Քրիստոսի վերայ: Առաջին երեք դարու մատենագիրները սիրում էին եկեղեցին փոխաբերական լատերով կոչել այդպէս բոլոր հաւատացեալներին անուանում էին շինութեան քարեր, որոնցով շինուած էր հաստատութիւնը և որը պահպանուած է երկոտասան սիւններով անշարժ վեմի վերայ հաստատուած:

Առաքելականութիւնը պատմութեան մէջ մի ժամանակաւոր հաստատութիւն է ներկայանում որ երկոտասան առաքելների կեանքի հետ վախճան ունենար, նա կազմուած էր նոր ուխտի քահանայութիւն և ինչպէս որ այդ ուխտը նշանակուած էր ամեն տեղի և ժամանակի համար այնպէս և այդ քահանայութիւնը պիտի շարունակուէր ուստի և հէնց սկզբից տեսնում ենք, որ առաքելները ձեռնադրութեան միջոցով ուրիշներին տալիս էին Փրկչից իրենց տրուած պաշտօնը, նոր ձեռնադրեալները շարունակում էին իրենց առաքելութիւնը երկոտասան առաքելների տեղը բռնելով: սոքա ևս միևնոյն կերպով տալիս էին ուրիշներին իրենց պաշտօնը, ինչ կերպով որ ստացել էին առաքելներից:

Եկեղեցին ոչ մի ժամանակ առանց քահանայութեան չէ մնացել, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ առաքելութեան հաղորդումը: Այդ քահանայութիւնը ունի երկու աստիճան, Յիսուս Քրիստոս ինքն ընտրեց տասն և

1) Մատենագիրներից ոմանք հաստատում էին, որպէս թէ քահանայութիւնն պատկանում էր ամբողջ քրիստոնեայ միաբանութեան, որ "ետրոս առաքելի (ա. Պետր. Բ. 9) անսմին համեմատ կազմուէր ընտիր ժողովուրդ և արքայական քահանայութիւն և թէ ժողովուրդը պէտք է իրեն զոհարերէր Աստուծուն (Հով. ԺԲ. 1): Այս դրութեան համեմատ եկեղեցու մէջ պաշտօն կատարելը միաբանութեան զանազան անդամներին տրուած պարգևներից միւն է, նայելով թէ ով ինչ բանի վերայ Աստուծուց նախապէս նշանակուած է: Պօղոս առաքելալը (ա. Կորնթ. ԺԲ. 9) այդ մատենագիրների հասկացողութեան համեմատ առաքելութիւնը հրաշագործութեան շնորհքի հետ հաւասար է դասում:

Այս դրութիւնը պատմական ճանապարհով պաշտպանել անհնարին է: Իսկապէս ասած քահանայութիւնն ոչ եկեղեցուն է պատկանում և ոչ էլ ընտրեալ պաշտօնեաներին, այլ միայն Յիսուս Քրիստոսին՝ Նոր ուխտի Բա-

երկու առաքելներին և եօթանասուն աշակերտներին, որոնք աստիճանով առաքելներից ստոր էին: Միևնոյն պայմանների տակ քահանայութիւնը շարունակուում է նոցա յաջորդներով: Մենք չենք հանդիպում մի այնպիսի ժամանակի, երբ որ և իցէ մի այլ կարգ գոյութիւն ունեցած լինի: Մեզ յայտնի է նոյն իսկ նոր Ատակարանից թէ ինչպէս Պօղոս առաքելի աշակերտները Տիմոթէոս և Տիտոս Արեւտեում և Եփեսոսում տեսուչ են նշանակուում եւեղեցիների կազմակերպութեան և նոցա մէջ երկրորդական հովիւներ հաստատելու համար: Նոյնպէս Յովհաննէս աստուածաբանի փոքր Ասիոյ եօթն եկեղեցիներին գրած թղթից՝ ևս երևում է, որ դոքա ունեցել են «հրեշտակներ» կամ՝ եպիսկոպոսներ, որոնք տասն և երկու առաքելների յաջորդներն են համարուած:

Առաջնակարգ հովիւները ոչ մի տիտղոս չունէին, որով զանազանուէին երկրորդական հովիւներից, այլ սոցանից զանազանուում էին իրանց ընդարձակ իշխանութեամբ: Առհասարակ դոցա բոլորին երէցներ, կամ վերատեսուչներ էին կոչուում: Այդ անունների նմանութիւնից ոմանք եզրակացրին որպէս թէ բոլորի իշխանութիւնը հաւասար է եղած: Այդպէս մտածողները մոռացել են այն բազմաթիւ իրողութիւնները, որոնք հակառակն են հաստատում¹⁾:

Երկրորդ դարից սկսած եկեղեցու հովիւների համար գործածուած բառերն աւելի որոշեալ միտք են ստանում: Եպիսկոպոս են անուանում այն քահանային, որին պատկանում էր քահանայութեան բարձր աստիճան, իսկ երէց՝ որին պատկանում էր ստորին աստիճան:

Առաքելները քահանայութեան այս երկու աստիճանին աւելացրին մի

հանայապետին: Ամբողջ քրիստոնեայ միաբանութիւնը կոչուած է այդ քահանայութեան խորհրդարար մասնակցելու: Նոյն իսկ պաշտօնեաները կարող են արժանաւոր կերպով քահանայագործել միայն աստուածային շնորհի միջոցով և եթէ որ նոքա ընտրուած են այդ մեծ պաշտօնի համար:

Ահա ինչ որ կարելի էր հանել վերոյիշեալ գրութիւնը պաշտպանողների գրածներից: Դոցանից ոչ ոք չէ մերժում այն մեծ իրողութիւնը, որ Յիսուս Քրիստոսի քահանայութիւնը առաքելներից և եօթանասուն աշակերտներից ընդունուած, յաջորդաբար շարունակուում է, որի աղբիւրն է առաքելականութիւնը, և թէ դրա հաղորդման միջոցն է աղօթք և ձեռնադրութիւն առաքելների և նոցա օրինաւոր յաջորդների միջոցով:

1) Մենք չենք վիճում, որ ս. գրքի մէջ եպիսկոպոսները կոչուում են նաև երէցներ և այս մտքով գործ է ածւում բնագրի մէջ Գործ. Ի. 17—25. Ա. Տիմ. Գ. Տիտ. Ա. 5—7. Սակայն երկու բառի նմանութիւնը բաւական պատճառ կարող է լինել պարզ և ակնյայտի իրողութիւնը հերքելու համար: Քահանայութեան երկու աստիճանի մէջ եղած տարբերութիւնը՝ ոչ թէ նոցա կրած անուններին է վերաբերում, այլ նոցա ընդարձակ կամ սահմանափակ իշխանութեան:

երրորդ աստիճան սարկաւագներէ կամ սպասաւորներէ, որոնք քահանաների օգնական էին. Այս երեք աստիճանը կազմում էին եկեղեցու մէջ սուրբ նուիրապետութիւն:

Մատենագիրներէից ոմանք հաստատում էին, որպէս թէ եկեղեցու մէջ սկզբից քահանայութիւն չկար, այլ միայն սպասաւորութիւն— բոլոր անդամները միմեանց հաւասար են եղած և թէ եկեղեցու սկզբնական կառավարութիւնը հասարակապետական էր. այսպիսի վարչական եղանակից եկեղեցին անցնում է եպիսկոպոսութեան հաստատութեան միջոցով աղանուպետական կառավարութեան և վերջապէս պապականութեան հաստատութեամբ՝ միապետութեան: Սակայն մեզ սրանից աւելի պատմութեան հակառակ դրութիւններ յայտնի չեն:

Նորա, որոնք այդ դրութեան հետևող են, չեն կարողանում փաստերով հաստատել իրանց դրութիւնը և ցոյց տալ այն ժամանակը, թէ երբ արդեօք այդպիսի վարչական եղանակներ եկեղեցու մէջ յառաջ են եկել. նորա պէտք է իրողութիւններով ճիշտ որոշէին այն դարը, երբ եպիսկոպոսութիւն հաստատուեցաւ, և երբ եկեղեցին հասարակապետական դրութիւնից անցնում է ազնուապետականին. Այնու ամենայնիւ նորա ոչ մի ժամանակ չկարողացան ցոյց տալ այն դարը, մինչդեռ մենք բազմաթիւ իրողութիւններ յիշատակեցինք, որոնք այդ դրութիւնը հերքում են ¹⁾:

1) Այդ դրութիւն պաշտպանող մատենագիրներից գլխաւորն է Պ. Գրիգոր Դա իր «Պատմութիւն յաղագս քաղաքակրթութեան Ֆրանսիոյ» աշխատասիրութեան մէջ հաստատում է, որպէս թէ եկեղեցին հասարակապետութիւնից անցել է ազնուապետութեան, իսկ այնուհետև միապետութեան, բայց իրողութիւնները հաստատում են որ եկեղեցին վարչական այդ եղանակներից ոչ մինի տակ չէր գտնուում. Այստեղ անօգուտ չի լինիլ, եթէ որ նոյն իսկ պ. Գրիգորի դրութիւնը բացատրենք. Այս մատենագրի կարծիքով կրօնական համայնքի ներքին կազմակերպութեան մէջ կարող են երևալ բազմաթիւ զանազան տեսակ սկզբունքներ և ձևեր: Նախ՝ երկու գլխաւոր դրութիւն — իշխանութիւնը կարող է կեդրոնացած լինել հոգևորականութեան մէջ, և այդ գէպքում կրօնական համայնքը կառավարում է հոգևորականներով: Բ. կրօնական համայնքը կառավարում է ինքն իրան կամ թէ խառնում է իր վարչութեան մէջ, և հասարակական կազմակերպութիւնը տարածում է թէ հաւատացեալների և թէ քահանաների վերայ: Եթէ վարչութիւնը հոգևորականութիւնից է կախուած, այն ժամանակ նա կարող է երեք տեսակ կազմակերպութիւն ունենալ՝ կարող է լինել հասարակապետական՝ եթէ որ հոգևորականութեան բոլոր անդամները հաւասար են—ազնուապետական կամ միապետական: Իսկ եթէ կրօնական համայնքն ինքն իրան է կառավարում՝ այն ժամանակ տարբերութիւններ չաւ կ'իւնին. 1, աշխարհականներ կարող են քահանաների հետ միասին կառավարել, 2, ամեն մի մասնաւոր եկեղեցի կարող է անկախ լինել, 3 կարող է այն ևս պատահել, որ հոգևորականութիւն չլի-

Գալով եկեղեցու միապետական կառավարութեան անցնելուն, վերոյիշեալ մատենագիրները պաշտպանելով այդ կարծիքը, ցոյց տուին զարմանալի անուշադրութիւն և եկեղեցու մի մասը ամբողջ եկեղեցու տեղ ընդունեցին, Երրաւի միայն արեւմտում հաստատեցաւ եկեղեցու միապետական կառավարութիւն կամ պապականութիւն, Արեւելքը որ մի ժամանակ եկեղեցու ամենալուսաւորեալ մասն էր համարուած, երբէք այդպիսի վարչական եղանակը չընդունեց, մինչև ցայժմ պահպանած է եկեղեցու սկզբնական կազմակերպութիւն որ հիմնուած է քահանայութեան երկու աստիճանի վերայ:

Մենք յարմար տեղում ցոյց կտանք այն ժամանակը, երբ արեւմուտքն աստուածային յօրինուածութիւնը մերժեց և ենթարկուեցաւ հոգեւորական միապետութեան լծին, իսկ այժմս միայն ընդհանրապէս ցոյց կտանք մի քանի պոստժառներ, որոնք արեւմուտքը եկեղեցական միապետութեան հասցրին Աւետարանի ոգուն հակառակ:

Արեւելքը մի աղբիւր էր, որտեղից քրիստոնէութեան լոյսը տարածուեցաւ արեւմտքում: Այստեղ միայն Հռոմայ եկեղեցին հաստատուած էր առաքեալի ձեռքով, իսկ միւս փոքրաթիւ եկեղեցիները հաստատուած էին առաքելական դարու մարդիկների ձեռքով, որոնք ամենքն էլ արեւելքից եկան և ցրուեցին մեծ մասամբ արեւմտքի հոռմէական և յունական գաղթականութեանց մէջ, Այնտեղից քարոզիչներ գնացին հիւսիսային Գալլի-

նի և հոգեւորականի պարտականութիւնները կկատարեն իրենք աշխարհականները ներշնչմամբ կամ պատահմամբ:

Գիզոյի կարծիքով ըստ այդ սկզբունքները գործադրում էին և իրապէս գոյութիւն ունէին: Միայն թէ նա ընդունում է որ քրիստ. համայնքի զլուսն եղել է միշտ հոգեւորականութիւնը, որովհետեւ ասում է նա, ձեռնադրութիւնը եկեղեցու մէջ մի սկզբնական իրողութիւն է, Սակայն պ. Գիզոյի համար պարզ է, որ հոգեւորականութիւնը սկզբում չէր կառավարում կրօնական համայնքը, և այս նրա համար, ինչպէս որ ինքն Գիզոն ևս նկատում է, որ այդպիսի բարոյական հասարակութիւն չէր կարող յառաջ գալ առանց անդամակիցների մեծամասնութեան գործունէութեան, նա ասում է, կասկած չկայ, որ սկզբում քրիստ. հասարակութիւնները ամեն մի քաղաքում մեծ մասամբ իրանք իրանց էին կառավարում և միմեանցից բաժան, Բայց թէ պ. Գիզոն, ինչպիսի՞ փաստեր է յառաջ բերում իր ասածը հաստատելու համար, — Ոչ միւր, Բայց եթէ նա կամենար, դրա հակառակ շատ փաստեր կարող էր գտնել, Պ. Գիզոն սկզբում եկեղեցու վարչութեան զանազան ձևերը քննելուց զկնի, միևնոյն ժամանակ ասում է, որ կրօնական համայնքներին կառավարողը հոգեւորականութիւնն է, որ որոշուած է հաւատացեալներից ձեռնադրութեամբ, եկեղեցում է իր անհատական իրողութեամբ, Բայց նա գտնում է, որ այդ հոգեւորականութիւնը կառավարութիւնն էր, սկզբում հասարակապետական, յետոյ ազնուապետական և վերջը միապետական: Սկզբում հոգեւորականութեան բոլոր աստիճաննե-

այի և Մեծ Բրիտանիայի գլխաւոր տեղերը: Միայն երրորդ դարում Հռոմը իր քարոզութիւնը տարածեց միջին Իտալիայի սահմաններում: Պէտք է նկատել, որ եկեղեցիներ միայն հաստատուեցին քաղաքներում: գիւղերում սկսեցին քարոզել միայն չորրորդ և հինգերորդ դարու ընթացքում առանց արեւելեան եկեղեցու ազդեցութեան:

Բոլոր արեւմտեան եկեղեցիները բնական կերպով խմբուած էին արեւմտքի ամենանշանաւոր և հարուստ հռոմէական եկեղեցու շուրջը: դա էր արեւմտքի միակ առաքելական եկեղեցի, որ կարող էր արեւելեան եկեղեցու հետ ունեցած հաղորդակցութեան մէջ պահպանել:

Հիւսիսային Ափրիկէն իր տեղագրութեան գրութեան համեմատ պատկանում էր Վասրութեան արեւմտեան մասին: Բայց երկրորդ դարից սկսած այնտեղ աւելի շատ քրիստոնէական կեանք կար, քան արեւմտքի ուրիշ մասերում: Հռոմէական լուսաւորութիւնն թէև այնտեղ տարածուեց Վարթագինէն նուաճելու ժամանակից, բայց Հռոմի դէմ ընդդիմադրական ոգին միշտ պահպանուեց: Ափրիկէի եկեղեցին եղբայրական յարաբերութեան մէջ էր արեւմտքի միակ առաքելական կեդրոնի հետ, բայց նոյնպէս կապակցութիւն ունէր Աղէքսանդրիոյ հետ և սրա միջոցով արեւելքի հետ: Ափրիկէի եկեղեցին վանազան հանգամանքներից զրգուած ենթարկուած էր հռոմէական եկեղեցու ազդեցութեան: Տերտուլիանոս՝ հիւսիսային Ափրիկէի եկեղեցու նշանաւոր հայրերից մէկը պաշտպանեց իր եկեղեցին հռոմէա-

րը հաւասար էին: Բայց շուտով նոցանից ոմանք ծննդեամբ ազնուական լինելով և մեծ քաղաքներում ապրելով, հետզհետեւ միւսներից որոշուեցին և դառնում եպիսկոպոսներ: Իսկ այնուհետև նոցանից մինը, իր բռնած գրքի համեմատ գլխաւոր քաղաքում: հետզհետեւ ազդեցութիւն է ձեռք բերում և դառնում է պսպ կամ եկեղեցու թագաւոր:

Գիղոյի յայտնած գաղափարներն առանց հիմունքի են, ոչ մի քննութեան չեն դիմանում: նոյն ինքն Գիղոն ամեն մի քաղափոխում իրեն հակասում է և ցոյց է տալիս քրիստոնէական սկզբնական յիշատակարաններին անտեղեակ լինելը:

Արպէս զի Գիղոյի գործ գրած տրամաբանութեան մասին գաղափար կազմած լինենք, նրա խորհրդածութիւններից մի քանիսը միմեանց հետ համեմատենք:

Դրա սկզբնական եկեղեցու կառավարութեան մասին յայտնած մտքերի գլխաւոր եզրակացութիւնն այն է, որ իսկապէս կառավարութիւն չկար: նրա համար, որ մասնաւոր եկեղեցիները միմեանցից բաժան էին և իրենք իրանց էին կառավարում ամեն հնարաւոր միջոցներով, որոնք նրա կարծիքով բոլորն էլ գործ էին զրուում:

Համեմատելով այս եզրակացութիւնը պ. Գիղոյի պատմութիւն յաղագս լուսաւորութեան Աւրոպայի ոյ՝ երկրի մէջ ասած հետեւեալ խօսքերի հետ՝ «երբ որ, մարդկանցից մի որոշ մաս միմեանց հետ միանում է ընդհանուր կրօնական կարծիքներով, այն ժամանակ նոցա համար կառավարութիւնն անհրաժեշտ է: Այն մի հասարակութիւն չէ կա-

կան եպիսկոպոսների պահանջների և ձգտումների դէմ. իսկ նորա աշակերտ Սիպրիանոսը այնպիսի վարդապետութեան հետեւող և պաշտպան էր, որ յետագայ ժամանակներում նրան հերետիկոս դարձրեց հռոմէական եպիսկոպոսների աչքի առջև. Արեւելեան եկեղեցու դրութիւնը չէր նմանում արեւմտեանին. այնտեղ կային բազմաթիւ առաքելական եկեղեցիներ, նոքա բոլորն էլ հաւասար պատիւ ունէին, և հաւասարապէս Աւետարանի լոյսը տարածում էին շրջակայ երկիրներում. Այնտեղ առաքելական աթոռներից ոչ մինը կեդրոն չդարձաւ, արեւմտեան եկեղեցու նման. Արքսրեւ, Նրուսաղէմի եկեղեցին Մայր եկեղեցեաց էր համարում. բայց նա հարուստ էր միայն անցեալի յիշատակներով. և նրա եպիսկոպոսը պահպանեց միայն այն նշանակութիւնը, որ անցել էր նրան Յակոբոս Տեառն եղբորից, որ եկեղեցու առաջին եպիսկոպոսն էր. Նրուսաղէմ արեւելքի համար առաքելական նախաթոռի նշանակութիւնը չունէր արեւմտեան եկեղեցու նման. Անտիոք, Աղէքսանդրիա, Նփեսոս, Զմիւռնա, Վորնիժոս, Ալեքիք և միւս քաղաքները, ուր որ առաքեալների ձեռքով հաստատուած եկեղեցիներ կային, հաւասար յարգանք էին վայելում ինչպէս Նրուսաղէմին և նոցա աւանդութիւնը միեւնոյն նշանակութիւնն ունէր.

Արեւմուտքում, ընդհակառակ, առաքելական աթոռի միակ նախագահութիւնը պատկանում էր Հռոմին, իսկ միւս եկեղեցիները Հռոմի հետ միա-

րող մի շաքաթ, մինչև անգամ մի ժամ առանց կառավարութեան մնալ. Նրոնական համայնքի կառավարութեան, իշխանութեան անհրաժեշտութիւնը, ինչպէս և ամեն մի հասարակութեանը ինտումէ նոյն իսկ հասարակութեան գոյութեան մէջ » .

Պ. Գիզյի կարծիքով կառավարութիւն և իշխանութիւն կարևոր են և չէ կարելի երևակայել քրիստ. հասարակութիւն մի վայրկեան առանց կառավարութեան և իշխանութեան.

Սակայն ի՞նչպէս է խօսում պ. Գիզոն իր միեւնոյն երկրի մի այլ տեղում. « Առաջին ժամանակ, հէնց սկզբում, քրիստոնէական հասարակութիւնը ներկայանում է մի համոզման և դաւանանքի բնկերութիւն. Սկզբում քրիստոնեաները հաւաքում էին որպէս զի ուրախանան միեւնոյն զգացմունքներով և միեւնոյն կրօնական համոզմունքներով. Նոցա մէջ մենք չենք գտնում դրական հաւատոյ վարդապետութեան ոչ մի դրութիւն, եկեղեցական բարեկարգութեան ոչ մի կանոնական ժողովածու, և ոչ մի վարչական կադմականութիւն » .

Չկան կառավարիչներ, սակայն կառավարութիւն ու իշխանութիւնն այնքան կարևոր են, որ ոչ մի համայնք չէ կարող գոյութիւն ունենալ առանց նոցա մի վայրկեան, չկայ ոչ մի որոշ բան հաւատոյ վարդապետութեան մէջ միայն թէ՛ միեւնոյն կրօնական համոզմունքներ.

նալով իրանց ապահովութիւնն էին գտնում և ընդհանրական եկեղեցու մի մարմին էին կազմում:

Հռոմայ եպիսկոպոսները արդէն շատ վաղուց սկսան հպարտանալ իրանց աթոռի այդ բացառիկ նշանակութեամբ, միայն թէ եօթն դարու ընթացքում դուրս չեկան իրանց ուղիղ դաւանութեան սահմաններից, բայց երբ քաղաքական հանգամանքները նոցա ձգտումներին նպաստեցին, նոքա սկսեցին ևս առաւել ձգտել իրանց կարծիքը ընդունել տալու բոլոր եկեղեցիներին, այսինքն բոլորն ևս հռոմէական աթոռի վերայ պիտի նայէին բացառապէս, որպէս առաքելական աթոռի և ընդհանրական ութեան կեդրոնի վերայ:

Երբ այդպիսի կարծիքներ միանգամ արդէն արտայայտուեցան, այնուհետև սկսեցին ս. Գրքի քմահաճ բացատրութեամբ և կեղծ վկայականներով զարգացնել ու հաստատել: Նոքա աշխատում էին պապականութեան աստուածային ծագումն ընծայել. սրա համար նոքա Աւետարանի բնագիրը կեղծեցին և սխալ մեկնեցին իսկ պատմական հիմունքներ գտնելու համար պատմական յիշատակարանների և դաւանարանական գրուածների մէջ իրանց ուղած բառերն աւելացնում կամ պակասացնում էին: Նշանաւոր իրողութիւնները այնպէս էին փոփոխում, որ նոքա համապատասխանէին յայտնի պայմաններին. օրինակի համար, եթէ որ արեւմտքում մի որ և է ժողով առաջին երեք դարում իր որոշումն ուղարկում էր Հռոմայ եպիսկոպոսին, որպէսզի նրա միջոցով հաղորդէին միւս եկեղեցիներին, նոքա սրանից եզրակացնում էին, որ այս որոշումները ուղարկւում էին նրան հաստատութեան և հաճութիւն տալու համար. իսկ եթէ արեւելքից Հռոմայ

ընդհանուր դաւանանք, ընդհանուր կարծիքներ և այս այնպէս խորհրդաբար է ասուած, որ ոչինչ չէ հասկացւում:

Պ. Գիզոն ասելով, որ եկեղեցին սկզբում կառավարիչներ չունէր, այնուհետև ասում է, որ նրա մէջ կային այն ժամանակ եպիսկոպոսներ, երէցներ և սարկաւազներ: Յառաջ բերենք նրա խօսքերը.

«Սկզբնական յիշատակարաններից երեւում են միւսնոյն հաւատոյ վարդապետութեան հետեող մի ժողով, բարեկարգութեան կանոններ և կառավարիչներ, որոնցից մի քանիսին՝ անուանում էին երէցներ կամ քահանաներ, մի քանիսին եպիսկոպոսներ կամ վերատեսուչներ, իսկ մի քանիսին սարկաւազներ, որոնք աղքատների մասին հոգս պիտի տանէին»:

Եթէ այդ կառավարիչների համար օծումն և սրբացումն չկար, Պ. Գիզոն ընդունում է քրիստ. եկեղեցու մէջ ձեռնադրութիւն, որ սկզբից ի վեր եկեղեցու մէջ դոյութեւն ունէր:

Այսպիսով կարելի է ապացուցանել, որ պ. Գիզոյի շարադրութեանց մէջ շատ նշանաւոր առարկաների մասին այս էլ է ասուում և այն էլ, սրանից աւելի տրամաբանութիւն մենք չենք գտնում այդ դրութեան հետեող մատենագիրներին մէջ:

եպիսկոպոսին մի որ և է տեղեկագիր էին ուղարկում: այն ժամանակի բոլոր եպիսկոպոսների նուիրագործուած սովորութեան համեմատ, նոքա սրանից ևս եզրակացնում էին որպէս թէ արեւելքը անհրաժեշտ էր ճանաչել Հռոմայ եպիսկոպոսի հետ կապակցութիւն ունենալ, որպէսզի նրա միջոցով Պաթուղիկէ եկեղեցու մի մարմին կազմեն:

Այս բոլոր բռնադատեալ ապացոյցները պիտի ծառայէին ութերորդ դարում յառաջ եկած միապետական կազմակերպութեան յայտնի կերպով յառաջ դալու: Մենք այստեղ չենք վիճում այն բանի մասին, որ Հռոմայ եպիսկոպոսներից ոմանք դեռ ևս ութերորդ դարից առաջ ձգտում էին տիեզերական իշխանութեան, որոնք յետոյ պապական կոչուեցան: Բայց նոցա դիտաւորութիւնն իրագործուեցաւ միմիայն ութերորդ դարում և միմիայն արեւմտքում: Հետեւեալ չէ կարելի հաստատել, որ եկեղեցին ընդհանուր մտքով վեր առած, եպիսկոպոսական վարչութիւնից անցել է միապետական կառավարութեան, այդ կարելի է միայն հաստատել արեւմտեան եկեղեցիների նկատմամբ, որոնք պապական կառավարութեան ենթարկուելով թողել են Յիսուս Քրիստոսի և առաքեալների ձեռքով պարգեւած հաստատութիւնը:

Եպիսկոպոսութեան հետ հաստատուած եկեղեցին փոխադարձ յարաբերութեան մէջ լինելով, կազմում էր մի հասարակութիւն, որի գոյութիւնը պարզ և որոշ է, իսկ նրա կեանքն ու գործունէութիւնը խիստ տարբերութեան միւս քրիստոնեայ համայնքներից, ինչ տեսակ մասնաւոր անունով էլ դոքա ժողոված լինին: Այդպիսի համայնքներ եկեղեցու վերաբերմամբ աղանդներ են կազմում, ինքն եկեղեցին կոչւում է կաթուղիկէ և տիեզերական նրա համար, որ չէ սահմանափակւում ոչ ժամանակով, ոչ տեղով և կազմում է մի այնպիսի միատեսակ ամբողջութիւն, որ ամեն ժամանակ և ամեն տեղ, ուր էլ որ հաստատուած լինի, միևնոյն կեանքով է ապրում:

Եկեղեցու այդպիսի միատեսակ կեանքը մենք անկասկած գտնում ենք առաջին երեք դարում: Սրանից յառաջ եկան աղանդներ և հերձուածողներ, որոնք չէին խառնւում նրա հետ. եկեղեցին մերժեց ամեն մի յարաբերութիւն նոցա հետ և նոցանից որոշուելով առանձին դիրք էր պահում: Եկեղեցու այսպիսի վիճակի մէջ մարդկային միտքը աւելի զարգացաւ քրիստոնէական ուղիղ վարդապետութեան մէջ քան հերետիկոսութեան և հերձուածողութեան մէջ:

Եթէ որ եկեղեցու պատմութեան առաջին շրջանի ընթացքում գրուած փիլիսոփայական և աստուածաբանական իրկերն ամբողջութեամբ պահպանուէին, այն ժամանակ աւելի լաւ կարելի էր մեր ասած իրողութիւնն ապացուցանել, սակայն ինչ որ մնացել է և մեր ձեռքը հասել, նրանով ևս կարելի է բաւականանալ:

Մեզ հարկաւոր է այստեղ յիշել առաջին կարգի գրուածներ՝ ինչպէս են, Յուստինոս նահատակի ջատագովութիւնը, Երանոսի գիտնական երկը «ընդգէմ հերետիկոսաց», Հիպպոլիտի փիլիսոփայական խորհրդածութիւնները, Տերտուղիանոսի ջատագովականք և ուրիշ ճառերը, Որիգինեսի ընդգէմ Կելսոսի գրած գիրքը, նաև «յաղագս սկըզբանց», գիրքը, Կիպրիանոսի նամակներն ու խորհրդածութիւնները, Եւսեբիոս Կեսարացու «Պատրաստութիւն և աւետարանական ցոյցմունք» և նոյնպէս նրա եկեղեցական պատմութիւնը:

Այս երկերին կարելի է աւելացնել Հիպպոլիտի և Որիգինեսի մեկնողական աշխատասիրութիւնները, որոնք դժբաղդաբար կորսուած են և նոցանից միայն հատու կտիր հատուածները մեր ձեռքն են հասել, Եւ եթէ որ սրանց վերայ աւելացնենք ընդհանուր ցուցմամբ մեզ յայտնի եղած աշխատասիրութիւններ, այն ժամանակ չէ կարելի չենթադրել, որ առաջին երեք դարու ընթացքում եկեղեցու ծոցում յառաջ եկաւ փայլուն մտաւոր շարժումն:

Սկզբնական եկեղեցին լիակատար իրաւունք ունի պարծենալու Թէոփիլոս Անտիոքացու և Յուստինոս նահատակի փիլիսոփայական հանճարով, Երանոսի և Հիպպոլիտի գիտնականութեամբ, Տերտուղիանոսի ճարտասանութեամբ, Կիպրիանոսի և Լակտանտիոսի գործ դրած վսեմ ոճով, Կղեմէս Աղէքսանդրացու և Եւսեբէոս Կեսարացու խորին գիտնական հմտութիւններով, կարող է նաև պարծենալ Որիգինեսով, որպէս մարդկային հանճարներից ամենանշանաւոր անձով:

Եկեղեցու պատմութեան առաջին շրջանի մատենագիրների երկերի մէջ ամենից առաջ մեզ զարմանք է պատճառում նոցա մտածողութեան անկախութիւնը և խորին յարգանքը ընդունած հաւատոյ վարդապետութեան, Այս հաւատոյ վարդապետութիւնն այնպէս պարզ որոշուած էր, որ բոլոր մատենագիրների մէջ միատեսակ ենք գտնում թէ առաջին և թէ յաջորդ դարերում, ինչպէս արեւելքում, այնպէս ևս արեւմտքում:

Նորագոյն ժամանակի աստուածաբանները փորձեցին գտնել նոցա մէջ հաւատոյ վարդապետութեան տարբերութիւնը և մինչև անգամ տարբեր դպրոցների բաժանել, ամեն մի դպրոցին մի առաքեալ յատկացնելով, որպէս թէ ինքեանք առաքեալները տարբեր վարդապետած են, Մենք ուշադրութեամբ քննելով այդ գրութիւնները այն համոզման եկանք, որ նոքա ոչ մի պատմական հիմունք չունին և հնարուած են միայն նրա համար, որպէսզի պաշտպանեն այն տեսութիւնները, որոնք բարեյաջող կարող են լինել մի քանի եկեղեցական ձևերին կամ վարդապետութեան:

Բոլոր այդ տեսութիւնները նսեմանում են այն մեծ իրողութեան առջև, որ առաքեալները ամեն տեղ միևնոյն հաւատոյ վարդապետութիւնն են քարո-

զած, որին պարզ ապացոյց կարող է լինել զանազան առանձնացեալ եկեղեցիներէ մէջ եղած վարդապետութեան միութիւնը: Այս առաքելական վարդապետութեան միութիւնն ամենուրեք վկայուած է և գտնուած է բոլոր եկեղեցական մատենագիրներէ մէջ, որոնք այդ վարդապետութիւնն իրանց խորհրդածութեանց հիմունքն են ընդունած և որի հաստատութեան համար մատնացոյց են անում բոլոր առաքելական եկեղեցիներէ նոյնանման վկայութեան վերայ: Այս վկայութիւնը նոքա բերում էին հերետիկոսների, և իրենց հակառակորդների դէմ, և միևնոյն վկայութեամբ նոցա առարկութիւնները հերքում:

Եկեղեցուն հաւատացած յայտնութեան կից առաջին երեք դարու մատենագիրների մէջ մենք գտնում ենք բացատրութիւններ և խորհրդածութիւններ, որոնք ցոյց են տալիս, որ նոքա յայտնեալ վարդապետութիւնը ուսումնասիրութեան առարկայ են համարած և թէ նրա գիտութեան մէջ մարդ կարող է յառաջագիմել: Սակայն այս յառաջագիմութիւնը, նոցա կարծիքով, մարդկային մտքի մէջ կկատարուի միայն այն պայմանով, եթէ որ նա իսկական էութեամբ ճշմարտութիւնը յարգում է, ապա թէ ոչ, ոչ թէ յառաջագիմութիւն, այլ դաւաճանութիւն և յետադիմութիւն կլինի:

Հէնց այս էութեան մէջ է ուղղափառ մատենագիրների և հերետիկոսների մէջ եղած արմատական տարբերութիւնը: Հերետիկոսները յառաջագիմելու և հասունանալու պատրուակով յայտնեալ հաւատոյ վարդապետութեանց վերայ յարձակումներ են անում, նոցա աղաւաղում և վնասակար մոլորութիւններ են դարձնում:

Քրիստոնէութիւնն ընդունող փիլիսոփաներից շատերն աշխատում էին կրօնը հաշտեցնել առաջուայ փիլիսոփայական դրութեանց հետ: Այս ուղղութիւնը գլխաւորապէս զարգացաւ Ադէքսանդրիայում: Այս քաղաքում կեդրոնացած էր Աթէնքի, Հռոմի և Ասիայի փիլիսոփայութիւն և լուսաւորութիւն, Հրէաներն ևս այնտեղ զպրօց ունէին Եօթանասնից թարգմանիչների ժամանակից և դրա ամենալաւ ներկայացուցիչներն էին Փիլոն Երրայեցի և Նիխտորոդոս, որոնք մոլոխիսականութիւնն ու յունական փիլիսոփայութիւնը միմեանց հետ ձուլեցին: Չարմանալի չէ՞ արդեօք, որ կիսաքրիստոնեայ հրէաները կամ յոյները փորձում էին քրիստոնէութիւնը հրէականութեան կամ փիլիսոփայութեան հետ ձուլել, և մինչ իսրայելացիք մտածում էին հրէացնող քրիստոնէութեան վերայ, փիլիսոփաները այնպիսի ծայրայեղութեամբ հրէութեան դէմ ելան, որ ամենանմիտ դրութիւններ հնարեցին յայտնեալ վարդապետութիւնները Պիլեթագորոսի և Պլատոնի տեսութեանց հետ համաձայնեցնելու համար:

Խոր չմտածող մարդկանց թվում էր, թէ բոլոր այդ հերետիկոսները

քրիստոնեայ են, և նոքա սրանից եզրակացրին, որ քրիստոնէութիւնը մի տեսակ բարեւոյն է և անբարոյական տեսութիւններն ամենահակասական և ծաղրական գրութեանց տակ իրեն ծածկոյթ է առնում: Մենք արդէն գէպք ունեցանք նկատելու, որ ընդհանրական եկեղեցու մատենագիրները՝ գլխաւորապէս Յուստինոս և Տերտուղիանոս ամեն կերպ աշխատում էին որոշել Վաթ ու Ղիկէ եկեղեցիին հերձուածներից, որոնք նրան օտար էին և քրիստոնեաներին անուանարկում էին:

Բազմատեսակ աղանդների ուսումնասիրութիւնն և նոցա համեմատութիւնն եկեղեցու գրուածների հետ մեզ այն եզրակացութեան է հասցնում, որ հերձուածողների և աղանդաւորների մտաւոր շարժումը շատ աւելի ստոր էր քան եկեղեցու մէջ:

Յայտնեալ հաւատոյ վարդապետութիւնների, բոլոր առաքելական եկեղեցիների վկայութեան համեմատ, միշտ եղել են մարդկային մտքի համար ամուր հիմք: Նոքա ոչ թէ լուծ էին մտքի համար, այլ աղբիւր, որտեղից լոյս էր սփռւում ամեն խնդիրների վերայ: Իսկ հերետիկոսները այդ վարդապետութիւնից հեռանալով՝ զբաղւում էին սխալ կարծիքներով, և չէին կարողանում ոչինչ արտայայտել, բացի դատարկ և անկապ մտքերից:

Եթէ որ նոքա Վաղենտինանոսի և Բաղլիլիոսի, սուտանուն վարդապետների նման, մտածում էին քրիստոնէական գրութեան լիովին կազմակերպութեան մասին, այն ժամանակ նոքա ընկնում էին անհեթեթութեան մէջ և Պիւթագորոսի ու Պլատոնի ընդհանուր գաղափարների վերայ հիմնում էին իրենց անհասկանալի և ծաղրական տեսութիւնները: Եթէ որ նոքա Մարկիոն և Մանի աղանդապետների նման աշխատում էին իրանց կեղծ գիտութիւնը հասարակացնել և ասիական երկուութեան, բարւոյ և չարի վարդապետութեան ենթակել, այն ժամանակ նոքա հարկադրուած էին այնպիսի անհեթեթ մտքեր արտայայտելու, որ քրիստոնէութիւնն ոչ թէ միայն պիտի ոչնչացնէր, այլ և մինչև անգամ մարդուս առողջ գատողութիւնն էր վիրաւորում: Իսկ եթէ, Սարել Լիբիացու և Արիոսի նման յարձակւում էին հաւատալիքներից մինի վերայ, այն ժամանակ տեսնում էին, որ բոլոր քրիստոնէական ճշմարտութիւնները տատանւում էին, որովհետեւ մէկը միւսի հետ այնպէս սերտ կապակցութիւն ունի, որ չէ կարելի նոցանից մինին ձեռք տալ առանց ամբողջ շինութիւնը տեղից խախտելու:

Չարմանալի է, որ հերետիկոսներից ոչ մինը չկարողացաւ իր ուսումը մտցնել եկեղեցիներից մինի մէջ: Հէնց որ, մի որևէ նոր վարդապետութիւն էր երևում, իսկոյն մի քանի անձինք բաժանւում էին իրենց եկեղեցուց և յարում էին սուտ վարդապետին կազմելով մի հերձուած մի որևէ անունով: Այս իրողութիւնը՝ իրրեւ ապացոյց մեծ նշանակութիւն ունի այն բանի համար, թէ գոյութիւն ունէր մի որոշ և պարզ հաւատոյ վարդա-

պետութիւն, որ յայտնի էր բոլոր եկեղեցիներում և ծառայում էր նոցա համար որպէս փոխադարձ միացնող կապ:

Հերետիկոսութիւնն ևս նոյնպէս ճշմարիտ հաւատքի ապացոյց կարող է լինել, իսկ այս հաւատքի վերայ յարձակումները զանազան երկրներում նպաստեցին անվիճելի կերպով որոշել ամբողջ հաւատոյ վարդապետութիւններ, որոնք ընդհանուր դաւանանք կամ հանգանակ են կազմում:

Զանազան հերետիկոսութեանց համեմատութիւնը սարսափելի քառս և հակասութիւններով լի բարելոն է ներկայացնում, մինչդեռ բոլոր մասնաւոր եկեղեցիների ընդունած հաւատոյ վարդապետութիւնները միմեանց հետ համեմատելով, ամենայն տեղ միեւնոյն դաւանանք և հաւատք ենք գտնում և միևնոյն առաքելական աղբիւրից ծագած:

Հերետիկոսութեանց պատմութիւնը նոյնպէս շատ օգտակար է քրիստոնէական հաւատալիքներն ուսումնասիրելու համար. կարելի է մտրութիւնների միջոցով հեշտութեամբ վերականգնել սկզբնական եկեղեցու իսկատար հանգանակը, ինչպէս որ գտնում ենք եկեղեցական մատենագիրների մէջ:

Ընդհանուր դաւանանքը հէնց սկզբից մի հիմքն էր զանազան եկեղեցիների մէջ եղած յարաբերութեանց: Այս յարաբերութեանց էութիւնը չափազանց նշանաւոր է և որոշում է եկեղեցու աստուածային հաստատութիւն լինելը: Այս յարաբերութիւնները բարեխղճաբար ուսումնասիրելով մենք պարզ կտեսնենք, որ նոքա հիմնուած են եկեղեցիների մէջ եղած եղբայրութեան վերայ և թէ նոցանից ոչ մինը չէր մտածում միւսի վերայ իշխելու: Ի հարկէ, առաջին շրջանի ընթացքում մի քանի եկեղեցիներ աւելի յարգանք ունէին և կեդրոնական էին համարում միայն մի քանի նահանգների համար. այդ եկեղեցիների եպիսկոպոսներն օգտուում էին մի քանի առաւելութիւններով, որոնք դեռ ևս պարզ, օրէնքով որոշուած չէին, իսկ դոցա պատճառն էր այդ եկեղեցիների կեդրոնական դիրք ունենալը, որտեղից Աւետարանի քարոզութիւնը տարածուում էր շրջակայքում: Եթէ որ մինչև անգամ երկրորդական եկեղեցու եպիսկոպոսը ձեռնադրուում էր առաջնակարգ եկեղեցու եպիսկոպոսից, այնու ամենայնիւ նրա եպիսկոպոսական իրաւունքները նոյն էին ինչ որ ձեռնադրողինը. մասնաւոր նա հաւասար էր նրան եկեղեցական ընդհանուր գործերի վերաբերմամբ:

Եպիսկոպոսական ամեն մի եկեղեցի օգտուում էր միևնոյն իրաւունքներով ինչպէս միւս բոլոր եկեղեցիները. նա իր տուած վկայութեամբ գործակցում էր տիեզերական և կաթողիկէ վկայութեան. իսկ նրա եպիսկոպոսը մասնակից էր այն իշխանութեան, որով եկեղեցին պիտի կառավարուէր: Այս ընդհանուր դաւանանքից անխուսափելի կերպով յառաջ է գալիս ժողովների մասին վարդապետութիւն, որով պիտի հաստատուէր ճշմարիտ

հաւատքը հերեռիկոսներին ընդդէմ և հանգամանքների պահանջման համաձայն կանոններ և օրէնքներ հաստատել:

Ժողովը սկզբնական մի իրողութիւն է եկեղեցու մէջ և յառաջ է գալիս կաթուղիկէ հաւատոյ վարդապետութիւնից, որ եկեղեցին հիմնուած է եպիսկոպոսութեան վերայ, որ ինքն ըստ ինքեան առաքելական ժողով է ներկայացնում ուստի և նրա իշխանութիւնը ժողովական է. այս է պատճառ, որ նորագոյն ժամանակի աստուածաբանները հարցնում են, թէ արգեօք հաստատուած ժողովը մարդկայի՞ն է թէ աստուածային: Եթէ որ ժողովը Յիսուս Քրիստոսով եկեղեցուն պարգեւած հաստատութեան յաւելուած է, այն ժամանակ նա աստուածային է, ինչպէս աստուածային վարդապետութեան յաւելուած: Ոչինչ զարմանալի բան չէ որ առաքեալները Երուսաղէմում հաւաքուեցան առաքելաաբաս մարդիկների հետ միասին և հաւատացեալների ներկայութեամբ վճռեցին հրէաների ծէսերի մասին ծաղած խնդիրները: Այս ամենապարզ ապացոյց է և միանգամայն վկայութիւն, որ նոքա իշխանութիւնը մարդու մէջ չէին որոնում, եթէ մինչև անգամ այդ մարդն առաքեալ կամ Աստուծոց ներշնչուած լինէր:

Եւսեբէոս Կեսարացին ընդհանրապէս յիշում է երկրորդ դարու ընթացքում Մոնտանոսի դէմ Ասիայում գումարուած ժողովների մասին: Միևնոյն ժամանակ, դիտնական Եւսեբէոսի վկայութեամբ, եպիսկոպոսները յաճախ հաւաքուում էին զատկի մասին վէճը լուծելու համար: Այդ ժողովներն եղել են Պաղեստինում, Հռոմում, Եփեսոսում և Պոնտոսում Գալիլայում, Միջագետքում և Յունաստանում: Այդ ժողովներին նախագահում էին կամ գլխաւոր քաղաքների եպիսկոպոսներ կամ ամենահասակաւոր անձն: Ժողով գումարելու առաջարկութիւնն առաջին անգամ նա էր անում, ով որ ցանկանում էր իրեն երեւցող նշանաւոր խնդրի մասին ուշք դարձնել, նա գործում էր ոչ թէ իշխանաբար, այլ եղբայրաբար խնդրելով և հրաւիրելով: Ճիշտ այսպէս արեց Հռոմի Աիկտոր եպիսկոպոսը, նա զանազան եկեղեցիների եպիսկոպոսներին խնդրեց հաւաքուել և զատկը միակերպ տօնելու մասին կարգադրել:

Ժողովականք ընդունեցին այն որոշումները, որոնք եկեղեցիների մէջ պահուած հին աւանդութիւններին համապատասխանում էին: Իսկ Աիկտոր եպիսկոպոսին նախատեցին հին աւանդութիւններից մի քանիսը չյարգելու համար. գլխաւորապէս նախատում էր Ս. Երանոս:

Երրորդ դարու ընթացքում աւելի շատ ժողովներ են լինում: Գլխաւորապէս յայտնի են Ափրիկէի ժողովները, Ամենահին ժողովը գումարում է Կարթագինէի Ագրիպպինա եպիսկոպոսի ձեռքով, ուր որոշում է հերետիկոսներին վերստին մկրտել: Այդ ժողովը լինում է երրորդ դարու առաջին կիսում և գրեթէ միևնոյն ժամանակում լինում են Իկոնիոյ և

Սիննայի ժողովները՝ միևնոյն խնդիրների նկատմամբ Ափրիկեան ժողովների Պիպրիանոսի նախագահութեամբ գումարուած հետեւումէին եկեղեցիների հին աւանդութեան և ընդունեցին եկեղեցու բարեկարգութեան կանոններ, որոնք յետոյ ընդհ. եկեղ. կանոնադրութեան մէջ են մտած:

Արարիոյ Բոստր քաղաքում գումարուած ժողովները, ուր Որիգինէս Բերիլ եպիսկոպոսի մոլորութիւնները հերքեց, իսկական ժողովի կերպարանք ունէին. այնտեղ գիտնական ձեռով քննուեցան հաւատոյ վարդապետութեան մասին խնդիրները եկեղեցու աւանդութեանց համեմատ. ինչ որ վերաբերում է Աղէքսանդրիոյ Դիմիտրիոս եպիսկոպոսի գումարած ժողովներին Աղէքսանդրիայում Որիգինեսի դէմ նոցա չէ կարելի եպիսկոպոսների ժողովներ համարել:

Բաւականաչափ յայտնի են Հռոմում և Վարթագինէում գումարած ժողովները. Ֆիլիցիսիմի և Նովատիոսի աղանդի մասին, Սպանիոյ Բազիլիգէս և Սարկիանոս եպիսկոպոսների գումարած ժողովը. Անտիոքի ժողովները Պօղոս Սամոստացու դէմ և Աղէքսանդրիայում գումարած ժողովը Մելիտոս եպիսկոպոսի դէմ:

Դ. դարու սկզբում առաջին տիեզերական ժողովից առաջ եղել են նշաւոր ժողովներ Էլիվայում և Արլում՝ արեւմտքում, և Անկիւրայում ու Նէսկեսարիայում՝ արեւելքում:

Աղէքսանդրիոյ Աղէքսանդրոս եպիսկոպոսը մի քանի անգամ ժողով գումարեց Արիոսի դէմ: սրան հրապարակաւ դատելուց առաջ, Վարդուպի Ողիոս եպիսկոպոս նախագահած է Աղէքսանդրիոյ ժողովներից մինին միւլնյն գործի համար. իսկ Նիկոմիդիոյ Եւսերէոս եպիսկոպոս Բիւթանիայում ժողով գումարեց Արիոսին պաշտպանելու համար:

Վարելի է հաւաքել մի քանի տեղեկութիւններ միւս ժողովների մասին, որոնք եղել են առաքելական ժամանակներից մինչև առաջին տիեզերական ժողովը. Հաւանական է, որ ժողովներ շատ են եղել, որովհետև առաքելական և կանոնադրութեան համեմատ տարին երկու անգամ ժողով պիտի գումարուէր: Եթէ որ մինչև անգամ այդ կանոնադրութիւնը առաքելական ժամանակից ուշ է եղած, այնու ամենայնիւ եկեղեցու պատմութեան առաջին շրջանին է պատկանում, և կարող է ապացոյց լինել այն բանի, որ զանազան եկեղեցիներում ժողովներ շատ յաճախ են եղած:

Մեզ հասած տեղեկութիւններից երևում է, որ ժողովներ առ հասարակ գումարումէր երկրի նշանաւոր եպիսկոպոսը, սակայն այս չէր համարում իրրեւ նրան պատկանող իրաւունք. այնպէս որ Ասիոյ առաջին եպիսկոպոս Պօղոս Սամոստացու գործի առթիւ նրա ցանկութեան համեմատ և նրա դէմ ժողով է գումարուում նրա աթոռանիստ քաղաք Անտիոքում: Յայտնի է

նոյնպէս որ Բոսորիայում գումարուած ժողովները Բերիլ եպիսկոպոսի ձեռքով չէ եղած: Ժողով գումարելու իրաւունք ունի ամեն մի եպիսկոպոս և դիմել իր եղբարւններին հաւատոյ վարդապետութեան խնդրի առթիւ: Ժողովուած եպիսկոպոսները խորհրդակցում են այն անձի նախագահութեամբ, որին ինքեանք են ընտրած: Իսկ իրենց որոշումների ընդունուիլը կախումն ունի ամենից: Միւս եկեղեցիների եպիսկոպոսները կարող են ընդունել կամ մերժել ժողովի որոշումները, եթէ որ այդ տիեզերական չէ բոլոր եկեղեցիների համար:

Եկեղեցու պատմութեան առաջին շրջանի ժողովներն և եղելութիւնները բաւական ապացոյցներն են այն բանի, որ եկեղեցու կառավարութիւնը հէնց սկզբից եպիսկոպոսական էր և թէ հովիւները գործում էին ոչ թէ առանձին առանձին, այլ փոխադարձ համաձայնութեամբ ժողովների միջոցով և թէ ժողովներում աշխատում էին պաշտպանել հին աւանդութիւնները. վերջապէս, առաջին շրջանի ժողովների մէջ մինչև անգամ իշխանասիրութեան հետքը չէ նկատուում, որ կեդրոնացած լինի մի որ և է եպիսկոպոսի անձի մէջ:

Առաջին ժողովների մասին մնացած տեղեկութիւններից պարզ է, որ նոքա առաւելապէս աշխատում էին պահպանել քրիստոնէական բարոյականութիւնը ամենայն սրբութեամբ: Այդ յարգելի ժողովների որոշումներից երևում է, որ հաւատացեալների մէջ երբեմն մեծ յանցաւորներ են եղել, բայց սրանից չպիտի եզրակացնել, որ առաջին դարերում, քրիստոնէական ոգին աւելի նուազ զարգացած էր եկեղեցու մէջ, քան թէ մեր ժամանակում:

Կարող է լինել, որ երբեմն չափազանցնում էին առաջին դարերը և յաջորդ դարերը նսեմացնում, բայց պէտք է ճիշտ խոստովանել, որ նախնական քրիստոնեաները անպայման մեղանից լաւ են եղած, և թէ ներկայումս եկեղեցական բարեկարգութիւնն և բարոյականութիւնը տիրուր վիճակի մէջ են դրեթէ բոլոր եկեղեցիներում:

Մենք այստեղ մտադիր չենք զանազան եկեղեցիների քրիստոնեաների բնաւորութիւնները քննելու, բայց պարտաւոր ենք առաջին դարերի պատկերը նշուցութեամբ ներկայացնել:

Երուսաղէմի քրիստոնեաները քրիստոնէական կեանքի ամենակատարեալ օրինակն էին ներկայացնում: Նոքա հրեութիւնից դուրս գալով անձնատուր եղան հայրական աւանդութիւններին և ս. Գրքին, իրենց սեպհականացնելով հիմնական առաքինութիւններ և դոցա իրենց կեանքի խնդիր դարձնելով: Անկասկած նոքա Իսրայէլեան ժողովրդից շատ բարեպաշտ էին, որովհետեւ նոքա խնամքով պահպանել էին Մեսիայի մասին մարդարեւութիւնը և Նրան ճանաչեցին Յիսուսի Քրիստոսի անձի մէջ: Նոքա խրատուած և

դաստիարակուած էին նոյն ինքն Քրիստոսով և Նրա առաջին առաքեալներով, ուստի և նոցա օրինակին հետեւելը բոլոր քրիստոնեայ միաբանութեան նպատակը պիտի լինէր: Նոքա, Գործք առաքելոցի հաղորդածին համեմատ, ապրում էին սիրով միաբանութեամբ: ամեն ինչ հասարակաց էր, հարուստները իրենց ինչքը վաճառում և բերում դնում էին առաքեալների ոտի տակ: Նոքա շատ սիրով հետեւում էին առաքեալների վարդապետութեան, հաւաքւում էին միասին: Փրկչի պատուէրի համեմատ, Յիսուս Քրիստոսի յիշատակը տօնելու, հաց բեկանելու և աղօթելու համար:

Առաքեալները կոյիքի հաւասարութիւնն իբրեւ պարտականութիւն չէին դնում հաւատացեալների վերայ, այլ այդ բնական կերպով մտնում էր հաւատացեալների մէջ եղբայրական սիրուց զրգուած: Սակայն պէտք է ասել, որ էսսէնները՝ հրէից մէջ ամենակատարեալներն արդէն մտցնում էին նման սովորութիւն, և կարելի է կարծել, որ նախնի քրիստոնեաներ Հրէաստանում առաւելագէտ նոցանից էին: Յիսուս Քրիստոս եղբայրութեան այդ զգացումները կատարելագործեց և սովորացրեց, որ Նրա աշակերտներին կճանաչեն միմեանց հետ ունեցած փոխադարձ սիրով: բացի սրանից նա սովորացրեց հեռանալ ժամանակաւոր բարիքներից, եթէ որ ուզում են կատարեալ լինել: Այնչ զարմանալի բան չէ, որ որ Նրուստադէմի եկեղեցին Տիրոջ քարոզութեան ազդեցութեան տակ մի զարմանալի տեսարան էր ներկայացնում ինչպէս որ Գործք առաքելոցի մէջ նկարագրուած է: Նոցա աշխարհի ժամանակաւոր բարիքներից հեռանալու ցանկութիւնը այնքան մեծ էր, որ վերին աստիճանի աղքատութեան մէջ ընկան և ուրիշ երկրների եղբայրներ հարկադրուած էին նոցա օժանդակելու:

Երբոր աստուածային բանի քարոզութիւնը հեթանոսների մէջ մտաւ հանգիպեց վերիւ աստիճանի ապականուած բարբիւն, Հորացիոս, Տակիտոս, Յորնադ, Սվետոնիոս և ըն մատենագիրներ մեզ թողել են այն ժամանակի բարքերի սարսափեցնող նկարագրութիւններ: Երբ առաքեալները դոցա մէջ սկսեցին քարոզել, հաւատացողները պարտաւոր էին ամենից առաջ հրաժարուել քստմանի և ամօթալի գործերից և հետեւել Աւետարանի քարոզած առաքինութիւններին:

Այնչ բան նոցա չէր ստիպում իրանց առաջուայ կեանքը փոխելու: Աւետարանը նոցա միայն առաջարկում էր խիստ առաքինութեանց ապագան, այն է հալածանք և արհամարհանք: Նոքա, որոնց այս բանը չէր վախեցնում, արի մարդիկ էին և խոր համոզմունքի տէր, նոքա առաքինութեան ամենաբարձր աստիճանի վրայ էին, ուստի և անհնարին է բացասել, որ նախնական շրջանի հաւատացեալների մեծ մասը ճշմարիտ քրիստոնեայ էին բառի բուն նշանակութեամբ:

Անկասկած, լինում էին նաեւ բացառութիւններ, եկեղեցու գործ դրած

խտութիւնը, յանցաւորների վերաբերմամբ, պարզ ապացոյց է, որ յանցաւորների թիւը մեծ չէր, և եկեղեցին ամեն մի քաղաքի համար և քրիստոնէայ անունը չխայտառակել հեթանոսների առջև, և եկեղեցու հոգացողութեան երկրորդ ապացոյցը գտնուած էր գործ դրած նախազգուշութեանց մէջ երեսանների ընտրութեան և քննութեան վերաբերմամբ:

Հաւատացեալներ, միանգամ արդէն, եկեղեցու ծոցը մտնելով ամենայն սրբութեամբ աշխատում էին քրիստոնէական կեանք ունենալ և շարունակ քրիստոնէական առաքինութեանց մէջ յառաջագիմել, նոքա առաւօտ և իրիկուն ժողովում էին եկեղեցու մէջ աղօթելու, իսկ մի քանի օրեր, ինչպէս շաբաթ, և կիրակի, մի քանի անգամ էին հաւաքում ս. հաղորդութեան խորհրդին մասնակցելու, հոգեւոր և փառաբանական երգեր երգելու, եպիսկոպոսների և քահանաների տուած քարոզներին և խրատներին ունկնդիր լինելու համար: Այս բարեպաշտական գաստիարակութիւնը շարունակում էր ամեն մի ընտանիքում, ուր ընտանիքի գլխաւորներ քահանաներին փոխանակելով բացատրում էին Քրիստոսի սուրբ վարդապետութիւնը: Այնտեղ կարգում էին ս. գրքեր, բացատրում էին, և խորհրդաւորում նոքա մասին. բոլոր պարապմունքները, մինչև անգամ ամենասովորականները սրբագործում էին աղօթքով:

Քրիստոնէական գաղափարը հոգու հետ ձուլուած էր արտաքին գործողութիւնների միջոցով — խաչի նշանով, զանազան ծէսերով և արարողութիւններով, և ամեն կերպ աշխատում էին Քրիստոսին նմանող լինել, նոքա շատ լաւ գիտեն, որ Քրիստոսի փրկարար արիւնով զնուած մարդ, եթէ որ կոչման անարժան է, նա Աստուծոյ մերժում է, իսկ եթէ նրա վտիքն ու բարքը համապատասխանում է Քրիստոսի վարդապետութեան, և իրանց հաւատոյ գործողութեանց, այն ժամանակ նա աստուածահաճոյ է, և Փրկչի խոստացեալ երանաւետ կեանքի ժառանգորդ:

Առաքինութեան ներքին յաղթանակներ արտաքինից աւելի բարձր էին համարւում, որովհետև արտաքինը միայն մի միջոց է կատարելութեան համար, բայց ոչ ինքնըստինքեան կատարելութիւն է: Առաքին երեք դասու մատենագիրների մէջ գտնուած մանրամասնութիւններ առաքինութեանց մասին մեզ լիակատար գաղափար են տալիս քրիստ. բարոյական կատարելութեան մասին, որին քրիստոնեաներ հասել էին ի հարկէ. հանգիպում ենք նաև երրեմն նոցանից նախատուած քրիստոնեաներին, որոնք իրենց կոչումն ու խոստումը մոռացել էին:

Նորագոյն ժամանակի մատենագիրները, որոնք աշխատում էին առաջին դարեր նսեմացնել, ի չարն էին դործ զնում այդ մատենագիրների մէջ գտնուած նախատինքների անարժան մարդիկներին տրուած, և այդ-

պիսիներին ներկայացնում էին ամբողջ քրիստոնեայ միաբանութեան ընդհանուր տիպար: Սակայն, յայտնի է, որ այդ նախատիքները ընդհանուր բնաւորութիւն չունին, ինչպէս որ վերագրում էին, այլ նոքա միայն հաստատում էին անվիճելի պատմական ճշմարտութիւն, թէ քրիստոնեայ միաբանութիւնն առաջին երեք դարերում յիրաւի Աւետարանին արժանի է եղիլ և թէ քրիստոնէութեան ոգին այն ժամանակ աւելի զարգացած էր բոլոր եկեղեցիներում, քան թէ վերջին ժամանակներս:

Այնուամենայնիւ մենք չենք ցանկանում յաջորդ ժամանակները նսեմացնել, Ամեն մի դար ունէր իր արժանաւորութիւններ և թերութիւններ: Եկեղեցին միշտ կազմուած է եղել բարի և մեղաւոր քրիստոնեաներից, բայց աստուածային շնորհքը մեղաւորներին բոլորովին երեսից բաց չէր թողնում: Ինչպէս որ այս յայտնի է եկեղեցու պատմութեան ընթացքից: Եւ եթէ այժմս մենք գնահատելու լինենք եկեղեցու պատմութեան առաջին շրջանի ընթացքում քրիստոնէական միաբանութեան բնաւորութիւններ, պէտք է ասենք, որ բոլոր այն ժամանակի յիշատակարաններից և դէպքերից երևում է, որ նա մի այնպիսի միաբանութիւն էր, որ իր բարոյական մասերով յետագայ ժամանակի բոլոր եկեղեցիներից գերազանցում էր:

Սակայն, այս ևս պիտի ասել, որ այլոսպէս ևս չէր կարող լինել, որովհետեւ այդ միաբանութեան մէջ ընդունւում էին միայն խիստ երկարատև փորձութիւնից յետոյ և արտաքսւում էին միաբանութիւնից՝ եթէ որ արժանի չէին: Եկեղեցու գործ դրած այդ միջոցները բնականաբար պիտի պահպանէին քրիստոնեայ միաբանութիւնը մաքուր և սուրբ կեանքի մէջ: Ինչ պատճառներով և հանգամանքներով այս գեղեցիկ կարգադրութիւնները յետոյ փոխուեցան, այդ մեղ ցոյց կտան եկեղ. պատմութեան յետագայ շրջանները. միայն թէ այստեղ խօսելով առաջին երեք դարերի մասին, մենք պիտի բաւականանանք նրանով, որ մենք նոցա վերայ մատնացոյց ենք անում որպէս գերազանց միջոցների վերայ, որոնց շնորհիւ նախնական եկեղեցու մէջ յառաջ է գալիս ճշմարիտ քրիստոնեայ միաբանութիւն, որ զարմացման արժանի է:

Ս. Տէր-Գաբրիէլեան: